

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(477)"1932/1933":070

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2025.161.10>

Іван ПАТРИЛЯК, д-р іст. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-4534-4654

e-mail: history@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"НІЧОГО БО НЕМА ЗАХОВАНОГО, ЩО Б НЕ СТАЛО ЯВНИМ"

[ЯКУБОВСЬКИЙ, Ігор. (2025). *Голодомор 1932–1933 рр.: відображення в районній пресі Київської та Чернігівської областей 1932–1933 рр.* Львівський національний університет імені Івана Франка]

Наукове вивчення Голодомору-геноциду українського народу 1932–1933 рр. є однією із найскладніших наукових проблем не лише у вітчизняній, але й у світовій історичній науці. Ця складність обумовлюється, насамперед, обмеженістю джерельної бази, потрібної для всебічного і фахового вивчення теми. Документальні джерела знищувалися і знищуються Росією, як ініціаторкою і винуватицею вчинення геноциду, свідки з часом відходять у вічність, речові джерела зникають тощо. З огляду на окреслені складнощі введення до наукового обігу будь-якого нового корпусу джерел з історії Голодомору-геноциду викликає жвавий інтерес у науковій громадськості.

Рецензована монографія Ігоря Якубовського написана в оперті на радянську районну пресу, що використана як джерело дослідження Голодомору. Автору вдалося опрацювати великий масив преси районного рівня Київської і Чернігівської обл. (станом на початок 1930-х рр.) і, з цілком відкритих матеріалів, виокремити та проаналізувати відомості про трагедію знищення голодом українського народу, яка, попри всі цензурські заходи, просочувалася на шпальти офіційної радянської преси. Дослідник проробив суттєву евристичну й аналітичну роботу, що заслуговує на увагу зацікавленого кола читачів.

Ключові слова: Голодомор-геноцид, локальна преса, селяни, інформаційний потенціал, поведінкові стратегії, уповноважені, "чорні дошки".

Дослідження одного з перших геноцидів у модерній історії людства – убивства більшовицькою Росією голодом, за найскромнішими оцінками 4–5 млн українців у 1932–1933 рр. завжди було складним завданням. Складним не лише з погляду морального тягаря, що так чи інакше відчуває кожен дослідник, який береться за вивчення такої жакликої тематики, як Голодомор-геноцид українців у 1932–1933 рр., але через обмеженість джерельної бази. Росіяни (не тільки російські більшовики, але й їхні сучасні владні правонаступники в Москві) не лише ретельно маскували свою геноцидну практику "езоповою мовою" класової боротьби на селі, але й надзвичайно масштабно "зачистили" архівосховища з метою знищення документів, які б дали змогу підтвердити реалії політики геноциду, спотворили переписи населення, знищували джерела особового походження, у яких зображувалися пекельні картини з життя України початку 1930-х рр. А нині, в часи російської агресивної війни проти України, – фізично знищуючи (або вивозячи до РФ) документи з національного архівного, бібліотечного і музейного фондів нашої держави. Така сумна картина з наявною джерельною базою змушує дослідників десятиліттями реконструювати історію Голодомору-геноциду, спираючись на окремі уцілілі фрагменти джерельних комплексів або на усно-історичні дослідження, записуючи інтерв'ю свідків злочину людинавбивства. І лише впродовж останніх десяти-п'ятнадцяти років науковці щораз частіше "занурюються" в нижчі пласти архівних матеріалів, які дотично стосуються теми Голодомору, але водночас допомагають відтворити хід жакликих подій на мікрорівні – окремого району, села чи родини.

У контексті зазначеного, важливим кроком у дослідженні Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. стала робота істориків з таким непростим історичним джерелом, як газетні публікації в районній пресі. Попри кампанії із "зачистки" архівів, щільну цензуру, численні фальсифікації джерел, підшивки районної преси вціліли. Вціліли для того, аби уважний читач, умілий дослідник отримав мож-

ливість опрацювати цей специфічний корпус джерел, зумів "вишукати" з половини більшовицької пропаганди зерно правди про життя, страждання і смерть в Україні.

Рецензована монографія Ігоря Якубовського про Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., в основу джерельної бази якої покладено публікації, що були вміщені в локальній пресі Київщини та Чернігівщини, стала не лише першим масштабним комплексним дослідженням такого типу, не тільки піонерською роботою, але й, безумовно, помітним явищем у вітчизняній та світовій історіографії проблеми. По суті, автор роботи розв'язав два вагомні наукові завдання – визначив інформаційний потенціал районної преси, як джерела з вивчення Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. та реконструював поведінкові стратегії різних груп сільського населення у період геноцидального убивства голодом, крізь призму різного типу публікацій, уміщених у місцевій пресі.

Текст книги Ігоря Якубовського складається зі вступної частини, післяслова-висновку та восьми розділів, об'єднаних у дві великі частини. Структура роботи є логічною, чіткою та послідовною. У передмові дослідник провів багаторівневий аналіз теми роботи на предмет її наукової актуальності, чітко окреслив свої наукові завдання, мету, хронологічні межі роботи, надав коротку характеристику джерельного корпусу та здійснив огляд історіографії проблеми.

Уже з перших рядків передмови чітко прослідковується гостра наукова актуальність дослідження. Можна навіть назвати її "волаючою науковою необхідністю" у контексті потреби розширення джерельної бази вивчення Голодомору-геноциду. Учений звертає увагу на те, що близько тридцяти років тому один із піонерів вивчення Голодомору Дж. Мейс дивувався з того, що науковці ігнорують радянську пресу, як джерело дослідження Голодомору, тоді як на шпальтах газет (особливо локальних!) міститься велетенський масив інформації про політику, яка спричинила Голодомор. Ігор Якубовський обґрунтовано підкреслює, що у вітчизняній історіографії "Magist-

ральним напрямом залишається стереотипна недооцінка інформаційного потенціалу газет, яка походить з того незаперечного факту, що вони були невід'ємним гвинтиком тоталітарної влади (...) По суті, в історіографії справа обмежувалася лише спорадичним використанням окремих матеріалів преси з дуже вузькою метою – для наочного ілюстрування фактами певних подій чи процесів" (с. 8). Натомість, дослідник демонструє, що, уважно вивчаючи офіційну пресу, можна розкрити всю "анатомію Голодомору", продемонструвати, як російсько-більшовицька влада крок за кроком, послідовно реалізовувала політику геноциду щодо українського народу, як формувала відповідний правовий режим, проводила спеціальні інформаційно-психологічні операції проти населення, забезпечувала "дегуманізацію" українського селянина, боролася з різними формами опору та стратегіями виживання селян. Проблема полягала лише в тому, що для того аби побачити проблему в комплексі, варто було здійснити фронтальне вивчення тисяч примірників газет за весь період Голодомору. Очевидно, що саме перспектива рутинної, важкої і часоємної праці відлякувала дослідників від залучення районної преси як історичного джерела для дослідження Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. З огляду на це варто особливо відзначити дослідницьку сміливість Ігоря Якубовського, який провів колосальну евристичну роботу, виявивши й опрацювавши гігантські масиви інформації.

Працьовитість і зусилля автора, витрачені на опрацювання великих масивів, були вповні винагороджені появою якісного і цікавого тексту книги. У першому розділі вчений продемонстрував місце та роль локальної періодики в механізмі організації Голодомору, а також розкрив сприйняття селянством (цільовою аудиторією районних газет) заходів більшовицької влади. Ігор Якубовський, спираючись на достовірні джерела, показує, як районна преса послідовно і планово перетворюється з інформаційно-пропагандистського інструменту на інструмент психологічного тиску на населення, покликаний розгорнути моральний терор проти всіх, хто уникає виконання розпоряджень більшовицької влади. Районні газети і їхні кореспонденти були перетворені на один з авангардних загонів влади, який мав не просто проінформувати про рішення "партії й уряду", але домогтися виконання цих убивчих для українського народу рішень. І, судячи з газетних публікацій, які вивчив І. Якубовський, українське селянство відповіло на тиск влади з допомогою районної преси найпростішим способом – ігноруванням і саботажем. Український селянин під зовнішнім тиском "замикався" у своєму світі, не впускаючи в нього ні крикливої більшовицької пропаганди, ні морально-психологічного тиску з боку медіа. Усі заходи зі створення стінівок, поширення преси через примусові підписки, усі "соціалістичні змагання" між сількорами – розбились об глухий мур несприйняття, відчуження та ворожості з боку українського села. Ворожості, яка призводила до того, що сількорів районних газет почали трактувати як "сексотів" і вбивати.

Надзвичайно важливим у контексті дослідження Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду українського народу є доведення наявності правової бази для здійснення злочину геноциду. Тож, зважаючи на це, другий розділ рецензованої монографії, цілком логічно, присвячено проблемам формування правового поля Голодомору у контексті оприлюднення загальносоюзних і республіканських урядових та партійних постанов, які підводили українське село до масового убивства голодом. Автор дослідження чітко прослідковує, як через ухвалення постанов про господарську, економічну, ідеологічну, куль-

турну, релігійну трансформацію українського села, знищення його традиційних форм життя у 1929 – першій половині 1932 р., колиску української нації – українське селянство – готувало до масштабного фізичного й духовного знищення. Маємо підкреслити, що Ігорю Якубовському шляхом вивчення великого масиву газетних публікацій вдалося переконливо довести, що кремль (збережено орфографію автора) у населення УСРР цілеспрямовано формував (з допомогою локальної преси) враження про "турботливий і поблажливий московський центр" і "жорстоку й антинародну" місцеву (харківську) "владу". Стара як світ гра в "хорошого і поганого поліціанта" мала забезпечити Москві "історичне алібі" у питанні головного призвідця й організатора Голодомору.

У третьому розділі автор рецензованої монографії, через дослідження масштабів тиражу, впливів на населення, рівня доступу до районної преси вивчив її інформаційний потенціал у контексті доведення до населення хлібозаготівельних постанов 1931–1932 рр. та ключових рішень більшовицької влади (другої половини 1932–1933 рр.), що спричинились до вбивства голодом мільйонів людей.

На сторінках районної преси знайшла своє відображення одна з найжахливіших практик періоду Голодомору-геноциду – внесення окремих осіб, сімей, сіл чи місцевостей до т. зв. чорних дошок, що, по суті, дорівнювало вбивству голодом якоїсь окресленої категорії людей. Проблематиці "чорних дошок" у пресі присвячено четвертий розділ монографії Ігоря Якубовського, де він справедливо зауважує: "...інформативні можливості районних газет стосовно проблематики "чорних дошок" важко переоцінити. Низова преса суттєво доповнює й конкретизує документальні матеріали, а – з огляду на суттєві їх втрати – є просто незамінною для докладного з'ясування низки ключових питань. Насамперед, це – реконструкція чисельності та переліку суб'єктів, занесених на "чорні дошки". Районні газети містять найповніші дані й у кожному випадку перелічують сільради, села, колгоспи, установи, часто зі вказівкою керівників та уповноважених. Не менш важливим напрямом є інформація про номенклатуру "чорних дошок", її еволюцію в часі та у специфіці застосування. Складові режиму, особливо від середини листопада 1932 р. до літа 1933 рр., урельсфнюються не тільки передруком районних постанов, а й уміщенням статей про стан справ у суб'єктах, занесених на "чорну дошку". Це розширює можливості для дослідження впливу режиму "чорних дошок" на перебіг Голодомору та на смертність від нього. Сукупність матеріалів районних газет дозволяє набагато рельєфніше досліджувати комплекс проблем, пов'язаних зі стратегіями Москви з перекладанням відповідальності на владу в Україні, а також на низових виконавців Голодомору" (с. 246).

Вивчаючи поведінкові стратегії селян у ході реалізації кремлем політики Голодомору-геноциду, Ігор Якубовський виокремлює такі соціальні групи мешканців сіл – уповноважені, сільська верхівка, пересічні селяни, учителі й учні – присвятивши кожній групі окремий розділ своєї книги. Завдячуючи такій деталізації, автор зумів (використовуючи лише тодішню офіційну пресу) вивчити соціальний портрет уповноважених, прослідкувати їхню діяльність на виконання урядових рішень, розкрити механізми саботажу й опору рішенням влади з боку уповноважених на місцях. За аналогічною схемою було досліджено сільський актив, учительство і звичайних мешканців сіл.

Підводячи підсумки своєї праці у післямові, дослідник окреслив цілу низку важливих висновків, узагальнень,

гіпотез і припущень, які стали квінтесенцією наукової роботи вченого.

Водночас, варто зауважити, що як і в будь-якої самостійної наукової праці, у монографії Ігоря Якубовського є потенціал для поліпшення й удосконалення. Зокрема, на наше переконання, варто було б доповнювати картину сільського повсякдення періоду Голодомору, що постає з відкритих газетних публікацій, даними із закритих партійних звітів, рапортів спеціальних служб, спогадів сучасників. Це б не лише подавало об'ємнішу картину подій, але й надало б можливість верифікувати інформацію, здобуту із преси. Також, на наше переконання, варто було б відкоригувати окремі назви розділів і підрозділів у роботі, щоб вони звучали не як "констатація факту", але мали б більш "проблемне" звучання.

Ivan PATRYLAK, DSc (History), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-4534-4654

e-mail: history@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Проте вказані побажання не псують загального позитивного враження від монографії Ігоря Якубовського, яка, безумовно, стане важливою віхою в дослідженні Голодомору-геноциду українського народу в 1932–1933 рр. і покладе початок цілому напрямку у вивченні відкритих публікацій, як важливих історичних джерел у дослідженні найбільшого злочину в українській історії.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах

Отримано редакцією журналу / Received: 07.11.25

Прорецензовано / Revised: 12.12.25

Схвалено до друку / Accepted: 16.12.25

"FOR NOTHING IS HIDDEN THAT WILL NOT BE MADE MANIFEST"

[YAKUBOVSKYY, Ihor. (2025). *Holodomor 1932–1933: Reflection in the Regional Press of Kyiv and Chernihiv Regions 1932–1933*. Ivan Franko National University of Lviv]

The scientific study of the Holodomor-genocide of the Ukrainian people in 1932-1933 is one of the most complex scientific problems not only in domestic, but also in world historical science. This complexity is due, first of all, to the limited source base necessary for a comprehensive and professional study of the topic. Documentary sources were and are being destroyed by Russia, as the initiator and perpetrator of the genocide, witnesses, over time, disappear into eternity, material sources disappear, etc. In view of the above-described difficulties, the introduction into scientific circulation of any new corpus of sources on the history of the Holodomor-genocide arouses keen interest in the scientific community.

The peer-reviewed monograph by Igor Yakubovsky was written based on the Soviet regional press, which was used as a source for the study of the Holodomor. The author managed to process a large array of district-level press of Kyiv and Chernihiv regions (within the limits as of the beginning of the 1930s) and, from completely open materials, to isolate and analyze information about the tragedy of the extermination of the Ukrainian people by famine, which, despite all censorship measures, leaked into the columns of the official Soviet press. The researcher has done significant heuristic and analytical work that deserves the attention of an interested circle of readers.

Keywords: *Holodomor-genocide, local press, peasants, information potential, behavioral strategies, authorized persons, "blackboards".*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; або в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.